

Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 408 s.

Değerlendiren: Hasan Turgut

Türkiye’de İslamcılık tartışmalarının Tanzimat’tan itibaren dolaşıma giren “modern” boyutu bir yana bırakılırsa bu meselenin esasında geniş bir tarihselliğe sahip olduğu iddiası yanlış olmaz. Ancak pek çok modern ideoloji gibi İslamcılık da Tanzimat fikriyatının doğurduğu Batı merkezli paradigma kanalıyla tartışılır. Bu kaçınılmaz sonuç, Tanzimat’tan önce İslam hakkında üretilen bilgiye dair bir körlük yaratmanın yanında İslam’la ilgili analizlerin münhasıran seküler-dini dikotomisinde sıkışmasına da yol açar. Mezkûr açmazın giderilmesi noktasında yakın tarihlerde yayımlanan Thomas Bauer’in *Müphemlik Kültürü ve İslâm: Farklı Bir İslâm Tarihi Okuması* (2019) isimli kitabı, sunduğu kavramsal ve içeriksel repertuvarla önemli bakışlar sunar. Şarkiyatçı kimliğiyle tanınan Bauer’in ilgi alanını özellikle Orta Çağ tarihi ve müphemlik oluşturmaktadır. Kitabında Orta Çağ olgusunun evrenselliğine meydan okuyan bir çerçeve kuran Bauer’in nezdinde “karanlık çağ” metaforu İslam’la örtüşmez. Bauer, Batı’nın Orta Çağ okumasıyla İslam dünyasının gerçekliği arasında mutlak bir ayırım yaparak müphemlik olgusunu ön plana çıkarır. Müphemlik kültürüne, Avrupa merkezci paradigmanın tedavülden kalkmasında ve daha çoğulcu bir modernleşme tasarının inşasında kritik bir rol verilmektedir. Bu değerlendirme aynı zamanda Arap Dili ve Edebiyatı uzmanı olan Bauer’in ekseriyetle klasik İslam düşüncesine odaklanan dikkatiyle açığa çıkan görüşleri derlemeye çalışacaktır.

Thomas Bauer’in İletişim Yayınları’ndan Tanıl Bora çevirisiyle çıkan *Müphemlik Kültürü ve İslâm* (2020) isimli kitabı, farklı bir İslam okuması üzerinden modernleşmeci ve ortodoks tezlere meydan okuma niyetiyle hareket eder. İslam’ı müphemlik önerisiyle okuyan kitabın dolaşıma sokulmasıyla Türkiye’deki İslamcı literatürün

📧 Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi. turguthsn@gmail.com

📄 <https://orcid.org/0000-0002-4685-5077>

📄 © İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0290
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

ve onun kültürel ve siyasal muarız konumundaki ilerlemeci kanatın konumlarında bir yumuşama murat edilmiş gibidir. Müphemlik kavramının sunduğu genişlik ve tarihsellik bu arzuyu kuvveden fiile geçirdiğini ve İslam'la ilgili tartışmalarda cari bir pozisyon edindiğini söylemek ihtimal dahilindedir. Müphemlik hem ortodoks İslam'a ilişkin içtihadı kapalılık eleştirilerinin derinleştirilmesinde hem de Aydınlanma düşüncesinin pozitivist eğilimlerinin yapısökümüne uğratılmasında kilit bir kavramsal şemsiye sunar. Bauer'in olumsal bir nitelik atfettiği müphemlik kabaca, bir grup içinde farklı yorumların benimsenmesi ve bu yorumların hiçbirinin tek başına geçerlilik iddiasında bulunamaması demektir. Buna bir "grup içerisindeki farklı adlandırmaların veya yorumlama kalıplarının eş zamanlı mevcudiyeti" (s. 24) tanımı da eklenmelidir. Müphemlik, yarattığı yoğun ve geçirimli anlam çeşitliliğiyle normun tahakkuk edilmesinin önündeki başlıca etkidir. İslam tarihine dönük müphem bakış, kartezyen aklın ve ortodoks görüşlerin serdettiği katı yorumlara şüphe düşürür. Bauer'in bugüne yön veren taassuba alternatif olarak önerdiği dönem ise klasik İslam düşüncesidir. Bauer, klasik çağda seküler ve dinsel söylemlerin birbirlerini dışlamayan muazzam bir hoşgörüyü yan yana yaşadığını iddia ederken klasik çağ âlimlerinin dinsel söylemler üretmelerinin yanı sıra zarif aşk şiirlerinin de müellifi olduklarını söyler (s. 12). Din âlimlerinin aşk, şarap ve doğa konulu şiirleri, seküler bir mutluluk idealinin dinî çevrelerce de zimni kabulü anlamına gelir. Bu noktada özellikle kasidenin türsel imkânları üzerinde durulmaktadır. Edebî alandaki çeşitliliğin bir benzeri aynı dönemde Mısır cami mimarisindeki eklektizmde de karşımıza çıkar. Bauer'in sözünü ettiği mimarideki firavuni üslup bir müphemlik örneğidir ve olumsuz bir nitelik atfedilen ortodoksiyle taban tabana zıttır. Bauer, camilerdeki firavun dönemi özelliklerinin hem eski karanlık güçlerin aşılması hem de azametli geçmişten duyulan gurur gibi iki tür anlam içerdiğini savunur (s. 45). Bu noktada dinî hayatın en güçlü mekânsal sembolizasyonunda bile modern dönemle mukayese edildiğinde din dışı olanla daha barışçıl bir ilişki tesis edildiği ortaya çıkmaktadır.

Bauer müphemlik arayışının kaynağına Hz. Muhammed'in "Ümmetimin ihtilafı rahmettir." sözünü koyarken "İslam'ın İslamileştirilmesi" kavramını olumsuzlayarak tartışmaya açar. Bu çerçevede modern bir ideoloji olarak İslamcılık da müphemlik karşıtlığıyla tanımlanan totaliter bir görüş olarak sunulur. İslamcılığa yön veren kuramcıların, Kur'an'ın tek bir anlama sahip kapanmış bir metin olduğu yönündeki tezinin kutsal kitabın evrenselliği ve her çağa seslenebilirliğiyle çeliştiğini savunan Bauer'in bu noktada arkasına aldığı âlim İbn-i Cezeri'dir. Cezeri'nin yorumuna göre "Kur'an çoğul, kapanmamış, hipermetinsel olarak yapılanmış, çizgisel olmayan

bir metindir, anlamsal içeriği hiçbir zaman tüketilemez, dinleyicilerinden ve okuyucularından daima metin üzerinde yeniden çalışmalarını talep eder ve bu çalışmanın da hiçbir zaman açık seçik bir kesinliğe varmayacağı bellidir -klasik Kur'an ilimlerinin sunduğu böyle bir kavrayışı kartezyen modernlikle bağdaştırmak mümkün değildir. Lakin bu kavrayış, inkâr edilmez biçimde postmoderndir” (s. 108). Bauer, Cezerî'nin Kur'an'ın çoğul, kapanmamış ve çizgisel olmayan bir metinsel yapıya sahip olduğu iddiasını destekleyerek tekçi analizlere sırtını döner. Cezerî, vahyin tamamlandığını ama içeriğinin hiçbir zaman tüketilemeyeceğini söyler. Buna göre Kur'an, anlamsal içeriği hiçbir zaman tamamen tüketilemeyen, dinleyici ve okuyucularından daima metin üzerinde yeniden çalışmalarını talep eden ve buna rağmen hiçbir zaman kesin bir açıklığa ulaşamayacak bir kitaptır. Bauer'in Cezerî'den iktibas yaparak öne sürdüğü gibi İslam'ın İslamlaştırılması süreci klasik düşünceden saparak Kur'an'ın yorumlanmasını caiz saymayarak onu, tanrının mutlak kelamı sayar ve hermeneutiği işletmez. İslam'ın İslamlaştırılması fenomeni, İslam'la ilgili tartışmalarda ilgiyi münhasıran erken döneme odaklama, dinî olmayan unsurları dikkate almama ya da önemlerini küçümseme ve dinselikle belirlenme derecesi ne olursa olsun bütün unsurları İslami diye tanımlama motivasyonu ile yüküdür (s. 197). Bu motivasyonun en doğal sonuçlarından biri, toplumsal alanın tasarımıyla ilgili tartışmalarda daima ortodoks görüşlerin sahih kabul edilerek heterodoks ya da din dışı söylemlerin sapma olarak görülmesidir. Bauer'in İslam'ı heterojen biçimde okunaklı hâle getirme yaklaşımı, Shahab Ahmed'in *What is Islam? The Importance of Being Islamic* (2015) kitabında öne sürdüğü tezlerle belli ölçüde uyuşan boyutlar taşır. Ahmed, İslam yerine “İslamlar” (*Islams*) kavramı etrafında yürütülen tartışmaları gündeme getirerek hem oryantalistlerin hiyerarşik biçimde aradığı tarih dışı İslamcı özü reddeder hem de tekçi selefi çizginin İslam'ı kesin, mutlak ve bir o kadar da sınırlayıcı olarak kodlama çabalarına sırtını döner (s. 130). Buna göre “İslamlar” kavramına odaklanmak, İslam'ın dışlayıcı ve homojen bir bütünlük arz ettiği yönündeki katı görüşü tersyüz edecek niteliklere sahiptir.

Bauer'in İslam'ın İslamlaştırılması sürecinin handikapları arasında gördüğü eğilimlerden biri de İslam'ın ilahiyata indirgenmesidir. Klasik dönemde dinsel sorunlar; din âlimlerinin, hukukçuların, filologların ve sufilerin de olduğu daha geniş bir konsorsiyum tarafından tartışılır ve çözülürken cari koşullarda bu tartışmanın yalnızca ilahiyatçıların tekeline bırakılması kartezyen aklın doğurduğu tek bir hakikatin egemenliğine dayalı rejimle ilişkilendirilir. İslamcılığın siyasal bir programa dönüşümünün semptomları olarak her türlü dinsel tartışmayı erken dönemle mukayeseli ele almak, dinî olmayan unsurları dikkate almamak ve bütün unsurları

İslami etiketiyle sunmak gösterilebilir. Bauer, Orta Doğu'yla ilişkili her türlü meselenin son kertede İslam örtüsü altında tartışılmasını esasında oryantlizmin dolaşıma soktuğu her türlü gerçekliğin dinsel hakikatle açıklanma kolaylığına bağlar. Buradan hareketle Bauer'in tezinin İslam'a yönelik Batı merkezli klişeleri sarsmaya dönük güçlü bir motivasyona sahip olduğu ve yine Batı'nın ötekisi olmayı stratejik açıdan makul bulan İslamcılık gibi ideolojilerin altını oymayı hedeflediği de belirtilmelidir. Dolayısıyla Bauer'in itirazının hedefini hem Batı hem de özellikle on dokuzuncu yüzyıldan itibaren yükselişe geçen ortodoks İslamcı ideolojik kanat oluşturur. Ancak bu noktada Batı'nın hegemonyacı tutumunun görece daha az gündeme getirildiğini ve İslam'ın bugünkü dışlayıcı manzarasına erişmesinde bu egemenlik ilişkisini tesis eden Batı'nın faillığının bir parça silindiğini vurgulamak gerekir. Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri: Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik* (2007) isimli kitabında, "Avrupa medeniyeti" olgusunun inşasında İslam'a atfedilen tehditkâr özün kurucu bir işlevi olduğundan söz eder (s. 203). İslam'ın kendi içinde çelişkiler ve çoğulluklar barındırmadığından hareket eden bu keskin bakış, homojen uzamı ve tarihsel zamanı temsil etme iddiasındaki Avrupa medeniyetine dönük her türlü ihlal eyleminin şüphelisi hâline getirilir.

Thomas Bauer'in anti-İslamcı İslam okuması, dinsel hakikatin buyurgan kimliğini ıskartaya çıkarma ve nihayetinde hakikat denen şeyin çok sayıda müphemliğin bileşkesi olduğunu sergilemeyi önerir. Bauer'in müphemlik önerisi, modernleşme olgusunun sabit kabule dönüşümün peşi sıra dolaşıma giren ortodoksiye alternatif olarak dinsel meselelerin farklı veçhelerini sergilemesi bakımından önemlidir. Ancak Bauer'in ortodoks İslam'ın inşasında, Batı'nın özellikle oryantalistler eliyle dolaşıma soktuğu siyasal ve kültürel arzulara dönük yeterince açıklık sunmadığı belirtilmelidir. Bu açıklık bir yana kitap tıpkı başka oryantalist metinler gibi İslam'ı bu kez çoğulculuk ekseninde dondurma ve tarihsizleştirme handikabına yakalanır. Böyle yaparak müphemlik gibi oldukça işlevsel bir kavramsal öneriyi, İslam'ı bir özden yoksun olarak okumaya çalışan oryantalist analizler açısından da kullanışlı kılar. Bauer'in kitabındaki bir diğer handikap, Aydınlanma projesine dönük total bakışın yol açtığı gerçeklik kaybıdır. Aydınlanma düşüncesinin materyalist ve pozitivist taraflarına gereğinden fazla atfedilen önemle müphemlik olgusunun sağlam bir dayanaktan yoksun bırakıldığı iddiası yanlış değildir. Böyle yaparak Bauer'in, postmodern bir çerçeveye daha yakın durduğunu ve İslam Orta Çağ'ının çoğul kültürel ortamını postmodernizmin görece demokratik araçlarıyla içermeye çalıştığını vurgulamak gerekir. *Müphemlik ve İslam Kültürü*, bu problem ve imkânlarıyla farklı bir İslam tarihi okuması sunarak İslam'ın Türkiye dâhil birçok yerde yalnızca

ilahiyat eksenli bir epistemolojiye indirgenmesinin yol açtığı kültürel tekilliği aşma noktasında teşvik edici bir tartışma vadeder.

Kaynakça

Ahmed, S. (2015). *What is Islam? The importance of being islamic*. New Jersey: Princeton University.

Asad, T. (2016). *Sekülerliğin biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet ve modernlik*. İstanbul: Metis Yayınları.